

Kitap İncelemesi/Book Review

İran Yahudileri

Me'mun Kewaan, Çev. Şahin Bal, İstanbul: Mana Yayınları, 2017, ss. 138, ISBN: 978-605-6666-59-9

Değerlendiren: Menderes Kurt*

Asıl olarak *Al-Yahud fi İnan* ismi ile Arapça kaleme alınan eser, 2017 yılında Mana Yayınları tarafından *İnan Yahudileri* adıyla Türkçeye kazandırılmıştır. Lübnanlı, Yahudi Tarihi ve Strateji uzmanı Me'mun Kewaan tarafından kaleme alınan eser, Ortadoğu ülkelerindeki Yahudi diasporasını inceleyen araştırmalar literatüründe kendisine yer bulmaktadır. Kewaan'ın Ortadoğu'da Yahudi toplulukları ve Ortadoğu siyasetine dair kaleme aldığı eserlerinin devamı niteliğindedir. Nitekim yazarın *Al-Yahud fi Eşşark el-Avsat: El-Huruc el-Ahir min el-Cetto el-Cedid* (Ortadoğu'da Yahudiler: Yeni Gettodan Son Çıkış, 1996) isimli çalışması Ortadoğu coğrafyasındaki Yahudi topluluklar üzerinedir. Kewaan'ın İnan Yahudileri çalışması bu minvalde İngilizce (Lior B. Sternfeld, *Between Iran and Zion: Jewish Histories of Twentieth-Century Iran*; Daniel Tsadik, *Between Foreigners and Shi'is: Nineteenth-Century Iran and Its Jewish Minority*; Habib Levy, *Comprehensive History of Jews of Iran: The Outset of the Diaspora*, Nissm Rejwan, *The Jews of Iraq*) ve Arapça (Kamelıyya Abu Cebel, *Yahud'l-Yemen*; Abbas Ali el-Şamî, *Yahud'l-Yemen: Kable'l-Sahyaniye ve Badeha*; Yusuf Ali el-Mutayri, *Al-Yahudi fi el-Halij*; Nebil el-Rabiî, *Tarih Yahud'l-*

* Doktora Adayı, Sakarya Üniversitesi, Ortadoğu Enstitüsü, Ortadoğu Çalışmaları, 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Sakarya, Türkiye, kurtmndrs@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9513-3417

Halij) literatürde eşine çokça rastlanan Ortadoğu'da Yahudiler odaklı azınlık-etnik araştırmalar literatürün bir parçasıdır.

Ortadoğu ülkelerinde yaşayan veya yaşamış olan Yahudi diasporasına dair Türkçe literatürde bir çalışma olmamakla birlikte, Kewaan'ın Türkçeye kazandırılmış bu eseri çeviri olmasına rağmen bir başlangıç niteliğindedir. Türkiye'de Yahudilere dair yapılan monografik veya tez çalışmaları büyük oranda dini gruplar, şehir özelinde İzmir, Edirne ve İstanbul Yahudileri ve Osmanlı Toplumunda Yahudiler gibi Türkiye tarihinin dışına nadiren çıkmamaktadır. Başka bir deyişle Türkiye'deki Yahudi çalışmaları İsrail, Türkiye ve Osmanlı İmparatorluğu odaklıdır. İsrail ve Türkiye dışında yaşayan Yahudilerin tarih ve toplumsal yapıları hakkında hâlihazırda çok az çalışma bulunmakta ve çoğunluğu ise çevirilerden müteşekkildir. Bu nedenle İran Yahudileri isimli eser, Ortadoğu'da Yahudi topluluklarına dair Türkçe literatürdeki eksikliği nispeten kapatması ve bir başlangıç olması hasebiyle değerlendirmeyi hak etmektedir.

Kitabın amacı, İran'daki Yahudi varlığına ve İsrail'in bu Yahudi varlığıyla ilgilenmesinin arkasındaki nedenleri irdelemek ve İran'daki Yahudi varlığının şimdiki genel görünümünü oluşturan etkenleri ortaya çıkarmaktır. Bunun için kitabın yapısı, İran'daki Yahudilerin durumlarını tarihsel olarak etkileyen politik sistemlerdeki değişiklikleri gösteren dört dönem üstüne inşa edilmiştir. Bunun yanında mezkûr ülkede bugüne kadar varlık bulmuş ve Yahudiler üzerinde etkili olan çeşitli politik, toplumsal, eğitimsel ve kişisel gelişmeleri irdelemektedir. Ardından İran'daki Siyonist faaliyetleri, tarihsel olarak İran'ın Filistin politikası ve son olarak Şahlık dönemi ve 1979 İran Devrimi sonrası İran-İsrail ilişkileri üzerine durmaktadır. Kitap bu noktada, Yahudilerin yaşadığı ülkelerdeki hükümetleri İsrail ile ilişkiler kurmak için yönlendirdiği iddiasını kanıtlama arzusundadır (s. 11).

Giriş bölümünde yazar İran'da Yahudi varlığını tarihsel olarak ortaya koymaktadır. Bunun yanında Yahudilerin İran'daki varlıklarını/rollerini belirginleştiren belli dönüm noktalarına odaklanmaktadır. Bu noktada 2500 yıllık İran Yahudileri tarihinde Yahudi varlığını belirginleştiren etmenlerin 20. yüzyılda oluştuğunu belirten yazar, 1906'da İran'da Meşrutiyet rejiminin kurulmasını ve yapılan seçimler sonucunda Yahudi ve Hristiyanların Vekiller Meclisi'ne temsilcileri yoluyla girmelerini ilk dönüm noktası olarak saymaktadır (s.27). 1925'te Rıza Şah ile kurulan Pehlevi hanedanı dönemini ise etkilerinin artması nedeniyle ikinci dönem olarak belirlemiştir.

1979 devrimi ile kurulan İslami rejim altında ise statülerinin belirlenmesi noktasında önemli olduğunu söylemektedir. Bu minvalde tarihsel olarak İran Yahudilerinin konumunu etkileyen dört etmen belirlemiştir: politik etkenler, ekonomik etkenler, toplumsal etkenler, eğitimsel ve kültürel etkenler. Kitabın her bölümünde bu etkenlerin İran Yahudileri üzerindeki etkisi kısmen anlatılmıştır.

İran'daki Yahudi Varlığı isimli birinci bölümde, İran'daki 2500 yıllık İran Yahudileri tarihine ve onların belirli sorunlarına odaklanmaktadır. Bu noktada Nabukadnezar tarafından Babil'e sürülen (M.Ö. 586) Yahudilerin Pers İmparatoru Kiros tarafından kurtarılması (M.Ö. 538) ve Yahudilerin bir kısmının Kudüs'e dönüşünün kısa tarihini ele alıyor. Ardından Safeviler dönemi Şiiiliğin (İsnâaşeriyye-İmamiye fırkasının) resmi mezhep olmasının İran Yahudileri üzerindeki etkisine odaklanıyor. Yazara göre Şafevi Şahlarından I. Abbas (1586-1629) ve II. Abbas (1642-1966) dönemlerinde Yahudilerin Müslüman olmaya zorlanması, İran'da gizli veya dönme Yahudiliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Özellikle 19. yüzyılda Şiiilerden gelen baskı Yahudilerin Bahailik'e geçmelerine neden olduğunu belirtir. Bu noktada yazar özellikle Bahailik'in İran Yahudilerin Siyonist ülküyü benimsemesindeki rolüne değinmektedir. Son olarak ise İran'daki Yahudilerin tarihsel olarak demografik durumlarına ve bunun azalma nedenlerine odaklanmaktadır. Hâlihazırda İran'da 30 ile 40 bin arasında değişen nüfusları ile Yahudilerin dışarıya göç etmelerinde İsrail ve İslami rejimin baskısının etkili olduğu tespitinde bulunmaktadır.

İran Yahudilerinin Siyonistleşmesi adlı ikinci bölümde ise 19. yüzyıldan itibaren İran Yahudilerini Siyonist ülkeye yönlendiren faktörlere odaklanmaktadır. Bu noktada 19. yüzyıl sonlarında kurulan İsrail Kardeşlik Cemiyeti ve bu cemiyetin altında faaliyet gösteren Aydınlar Derneği'nin siyasi ve kültürel faaliyetlerine kısaca değinmektedir. Ardından I. Dünya Savaşı öncesi ve savaş sonrası İngiliz etkisi ile artan Siyonist faaliyetlere ve bu faaliyetlerin Rıza Şah döneminde yeraltına çekilmesini ele almaktadır. Son olarak ise İran-İsrail ilişkilerinin zirve noktasını oluşturan Muhammed Rıza Şah döneminde İran Yahudilerinin İran'daki ekonomik ve kültürel gelişmişlikleri ve İsrail ile olan ilişkilerdeki etkilerine odaklanmaktadır. Bu noktada özellikle Bahailik'in İran-İsrail ilişkilerinin gelişimindeki rolüne vurgu yapmaktadır. Nitekim yazarın da belirttiği üzere İran Devrimi, hem İran Yahudilerinin toplumsal ve kültürel gelişmişliklerine hem de İran-İs-

rail ilişkilerinde yaşanan gelişmelere ket vurmuştur. Nitekim devrim sonrasında 20 ile 30 bin arasında Yahudi, İran dışına (İsrail, ABD ve İngiltere) göç etmiş ve Bahailik İran'da yasaklanmış ve dışarıda (İsrail'de) varlığını devam ettirmeye zorlanmıştır¹.

İran ve Filistin isimli üçüncü bölümde, 19. yüzyıldan bugüne İran'ın Filistin politikası ve bunun İran Yahudileri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu noktada İran'ın Filistin ve Filistinli gruplarla olan ilişkilerini üç döneme ayırmaktadır. 1897-1947 arasındaki ilk dönem, Filistin'in İran için İslami anlamdaki önemine ve Filistin meselesine ilgisini tedrici bir şekilde ortaya koymasına odaklanmaktadır. 1948-1978 yılları arasındaki ikinci dönem ise Şah yönetiminin kendisini Arap-İsrail çatışmalarından uzak tutma ve İsrail ile gizli ilişkileri merkezlidir. 1978 sonrası dönem ise, İran'daki İslami rejimiyle birlikte İsrail ile olan ilişkilerin koparılmasını, Filistin meselesinin İran için merkezi öneme alınmasını ve İran'ın Hamas gibi çeşitli Filistinli gruplara destek vermesini içermektedir. Bu noktada yazar, Şah rejiminin politikalarının İran Yahudilerinin toplumsal ve kültürel gelişimi noktasındaki rolünü olumlu olduğunu belirtirken, 1979'da kurulan İslami rejimin açık bir şekilde İran Yahudilerinin konumunu olumsuz bir yönde etkilediğini belirtmektedir. *İran ve İsrail* adlı son bölümde ise İsrail'in 1948'de kuruluşundan günümüze kadar İran-İsrail ilişkilerini ele almaktadır. Bu noktada, 1950'de İran'ın İsrail'i tanımasıyla başlayan süreç, Muhammed Musaddık'ın başbakan olması ile kesilmiş ve Muhammed Rıza Şah döneminde zirve noktasına ulaşmıştı. Yazar özellikle Muhammed Rıza Şah döneminde İran'da İsrail şirketlerinin geniş faaliyetlerine (plastik sanayi, petrol ve güvenlik işbirliği) değinmektedir. Netice itibariyle 1979'da gerçekleşen devrim ile ABD'yi *büyük şeytan* olarak tanımlayan İran'daki yeni yönetim, ABD'nin ortağı olarak İsrail'i *küçük şeytan* şeklinde tanımlayarak bütün ilişkileri kesmiştir. Yeni dönemde kesilen ilişkilerle Muhammed Rıza Şah döneminin bütün kazanımlarını da sonlandırmıştır. Netice itibariyle sabık rejimin İsrail ile kurduğu ilişkilerden elde edilen kazanımların kaybedilmesi, İran Yahudilerini etkilemiş ve İran Yahudileri İslami rejimin İsrail ile kurduğu yeni ilişki biçiminde tamamen dışarıda bırakılmışlardır.

¹ Bugün Bahai toplumunun merkezi İsrail'in Hayfa şehrinde yer alan Yüce Adalet Evi'dir.

İran Yahudileri ismi verilen eser, görünürde bir azınlık-etnik grubun tarihsel ve toplumsal yapısına odaklanan etnografik bir araştırma izlenimi vermesine rağmen bundan oldukça uzaktır. Kitap, İran Yahudilerini ele almasına rağmen, İran Yahudilerine dair verdiği bütün tarihsel, kültürel ve toplumsal bilgiler yüzeysel kalmaktadır. Bu noktada özellikle İran'daki Yahudilerin toplumsal, kültürel ve dini yapılarına dair çok az bilgi verilmesi büyük bir eksiklik oluşturmaktadır. Bunun yanında İran'daki Yahudilerin tarihine dair vermiş olduğu bilgiler yüzeysel ve her bölümde kendisini tekrar etmektedir. Nitekim yazarın İran'daki mevcut rejime ve Yahudilere dair önyargıları esere de yansımıştır. Özellikle Yahudiler ve Bahailer'e yönelik önyargıları "Bahailik gibi düzmece dinler" (s.33) gibi ifadelerin kullanılmasına ve eserin akademik niteliğinin zayıflamasına neden olmaktadır. Nitekim Kewaan'ın İran Yahudilerine dair bilgilerinin ikinci el kaynaklara dayanması ve bu noktada kaynak kullanımındaki nitel ve nicel eksiklikler eserin akademik niteliği ve güvenilirliğini azaltmaktadır. Özellikle eser içerisinde kaynak (atıf) gösteriminin yapılmaması, söylemleri ve vermiş olduğu istatistiksel (demografi ve ekonomiye dair) bilgilerin kontrolünü mümkün kılmamaktadır.

Bütün bu eksikliklere rağmen kitabın en büyük eksikliği başta belirtilmiş olan amaç (ulaşmak istenilen sonuç) ve eserin gelişimi arasındaki çelişkidir. Kewaan, başlangıçta kitabın amacını "Yahudilerin yaşadıkları ülkelerdeki hükümetleri İsrail ile ilişki kurmak için yönlendirdikleri düşüncesini vermeyi" istediğini (s. 11) belirtmesine rağmen, eser içerisinde buna amaca yönelik çok az bilgi ve kanıt bulunmaktadır. Nitekim eser bunu ortaya koymaktan çok, İran Yahudilerinin İran'daki tarihsel serüvenlerini yüzeysel bir tarih okumasıyla ortaya koymakta ve İran-İsrail ilişkilerinin gelişimini nispeten İran Yahudilerini dahil ederek anlatmaktadır. Kitabın amacından uzak ve dağınık bir anlatımının olması, kaynak gösterme ve kullanma noktasındaki eksiklikler ve en önemlisi yazarın belli önyargılarını esere yansıtması dolayısıyla araştırmacıların Me'mun Kewaan'ın İran Yahudileri isimli eserini kullanma noktasında tedbirli ve *Between Iran and Zion, Between Foreigners and Shi'is, Comprehensive History of Jews of Iran* gibi eserlerle karşılaştırmalı bir şekilde okumaları gerekmektedir. Bütün eksikliklerine rağmen eserin dili gayet sade, çevirisi iyi yapılmış ve okuyucuyu yormamaktadır. Netice itibarıyla İran Yahudilerini ele alan bu eser bütün nitel ve nicel eksikliklerine rağmen Ortadoğu'da Yahudi azınlık-etnik gruplar üzerine yapılan çalışmalara nispeten önemli bir katkı sunmak-

tadır. Özellikle Türkçe literatürde bu tür bir eserin bulunmaması, bütün eksiklikleri pahasına kitabın değerini artırmaktadır. Ayrıca kitap, kendisinden sonraki çalışmalar için bir başlangıç mercii niteliği taşımaktadır.